

לפי מה נקבע סדר השבטים והדגלים?

הקדמה

בפרשתנו מופיעים השבטים בסדר שונה בשלושה מקומות.
יש להבין מהו העיקרון שבכל אחד מהסדרים.

א. לפי מה נקבע הסדר הראשון?

במקום הראשון, שבו מופיעים נשיאי השבטים, סדר השבטים הוא: ראובן, שמעון, יהודה, יששכר, זבולן, אפרים, מנשה, בנימין, דן, אשר, גד, נפתלי (א, ה-טו).

הסדר כאן די מובן: תחילה בני לאה לפי סדר לידתם, אחר כך בני רחל, ואחר כך בני השפחות.

וכן כתב רבי אברהם אבן עזרא (א, י): "לבני יוסף - אחר בני לאה, בעבור כבוד רחל על השפחות. וְהָחֵל מֵאֲפְרַיִם, עַל דֶּרֶךְ יַעֲקֹב אֲבִינוּ. וְהַקְדִּים אֲפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה עַל בְּנֵימִין, כִּי הֵם בְּמִקְוֵם יוֹסֵף".

אבל יש לשאול: מדוע בני השפחות לא נכתבו כסדר תולדותם? והרי סדר תולדותם היה: דן ונפתלי, גד ואשר (בראשית ל, א-יג)¹! וכן הם מנויים בראש ספר שמות (א, ד)!

1. הסבר הראב"ע

כתב על כך רבי אברהם אבן עזרא (א, י): "ואחר כן החל מדן, שהוא בכור השפחות, ואחריו אשר, כי ד' ידע שהוא יהיה ראש החונים על דגל דן, ואחר כן גד, כי הוא בכור שפחת לאה".

דבריו האחרונים אינם מובנים מספיק: מה פירוש ששבט אשר יהיה ראש החונים אחרי דן? זו גופא השאלה: מדוע הוא ראש החונים על דגל דן, וממילא הוא נמנה כאן אחרי דן, ולפני נפתלי? ועיין על כך בפרק הבא.

¹ עיין גם רש"י בפרשת תצוה על הפסוק "ששה משמתם על האבן האחת, ואת שמות הששה הנותרים על האבן השנית כתולדתם" (שמות כח, י), שכתב: "כתולדותם - כסדר שנולדו: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, דן, נפתלי, על האחת, ועל השניה: גד, אשר, יששכר, זבולן, יוסף, בנימין".

2. הסבר ה"אזנים לתורה"

הסבר אחר כתב ה"אזנים לתורה" (א, יב): "לדן, ולהלן: 'לאשר... לגד... לנפתלי'. 'עירוב פרשיות' קא חזינא הכא! שהרי הכתוב מונה כאן את השבטים לפי סדר לידתם מהאמהות, והיה צריך לחשוב את נפתלי אחרי דן - בני בלהה, ואת אשר אחרי גד - בני זלפה, ובסדר הזה הכתוב מונה אותם בתחילת פרשת שמות: 'דן ונפתלי, גד ואשר'! ויש לומר שערבב אותם הכתוב כאן ללמדנו שבני בלהה ובני זלפה לא נתפלגו כמו בני לאה ובני רחל, אלא היו יחדיו בשלום תחת שם אחד: 'בני השפחות'".

ועיין עוד בסמוך בפרק הבא.

ב. לפי מה נקבע הסדר השני?

במקום השני, שבו מופיעים מנייני השבטים, סדר השבטים הוא: ראובן, שמעון, גד, יהודה, יששכר, זבולן, אפרים, מנשה, בנימין, דן, אשר, נפתלי (א, כ-מג).

שבט גד עבר כאן מבני השפחות להיות מיד אחרי ראובן ושמעון, ולפני יהודה! מדוע?

כתב על כך רבי אברהם אבן עזרא (א, יט): "החל מראובן כי הוא הבכור, ואחריו שמעון הנוולד אחריו, ואחריו גד, בכור שפחת לאה, והנה דגל ראובן". כלומר: כיון ששבט גד היה במחנה ראובן יחד עם ראובן ושמעון, כפי שכתוב בפרק הבא שבו מסודרים הדגלים, הוא נמנה כבר כאן אחרי ראובן ושמעון. עוד כתב רבי אברהם אבן עזרא (שם): "ודע כי אחר שהיו כל השבטים שנים עשר, שיצא לוי, והיו ליוסף בנים שנים, ורוחות העולם ארבע, הנה לכל רוח שלושה, והנה יש ללאה חמישה בנים, יחסר האחד, ויהיו לה שני דגלים, השלימו הדגל עם בכור שפחתה, ושמוהו עם דגל ראובן, שהוא גם בכור. והדגל השני ליהודה, והחונים עליו אחיו הקטנים ממנו.

ולרחל דגל בפני עצמה, ואפרים מקום יוסף הוא קודם מנשה, כדברי יעקב. והדגל הרביעי לשפחת רחל שהוא הבכור שלה, ואחריו אשר, ואם הוא קטן בשנים מנפתלי, בעבור היות הדגל לָבֵן שפחת רחל, שם זאת המעלה לָבֵן שפחת לאה".

בדבריו האחרונים ענה הראב"ע תשובה נפלאה על הקדמת שבט אשר לשבט נפתלי: כיון שראש הדגל הוא מבלהה שפחת רחל, קיבל אשר, שהיה בן זלפה שפחת לאה מעלה - שיקדם לנפתלי.

אולי יש להוסיף שכיון שאחיו הגדול של אשר, גד, לא היה אתו באותו דגל, כיון שהוא הצטרף לדגל מחנה ראובן, ואשר נשאר לבד בדגל זה, הוא קיבל מעלה, שלפחות הוא לא יזכר אחרון.

ג. לפי מה נקבע הסדר השלישי?

במקום השלישי, שבו מופיעים השבטים לפי הדגלים, סדר השבטים הוא: **יהודה**, יששכר, זבולן, ראובן, שמעון, גד, אפרים מנשה בנימין, דן, אשר, נפתלי (ב, ג-לא).

כבר הסביר הראב"ע המובא בפרק הקודם מדוע סודרו השבטים לפי דגלים אלו, אבל יש לשאול: מדוע הוקדם דגל מחנה יהודה לדגל מחנה ראובן? התשובה פשוטה: בספר דברי הימים (א ה, ב) נאמר: "כי יהודה גִּבֹּר בְּאַחֲיוֹ, ולנגיד ממנו". אם כן למעלת המלכות יהודה הוא הראשון². אחריו ראובן, שהוא בכור לאה, אחר כך אפרים, מרחל, ובסוף דן, בכור השפחות. עוד כתב הראב"ע: "ודע כי לא היו גבורים בשבטים כשבט יהודה הנמשל לגור אריה³, וכשבט דן הנמשל כן בדברי משה⁴, על כן היו הם בראשונה ובאחרונה". כעין זה כתב גם ה"כלי יקר" (ב, ג): "ויהודה ראש דגל, כי הוא מלך, ונקרא גור אריה, על כן דינו לילך בראש במלחמה, וכן דן גור אריה הלך באחרונה, כי עיקר המלחמה פנים ואחור".

ד. הסבר ה"כלי יקר" לסדר הדגלים

הסבר נוסף, על דרך הדרוש, כתב ה"כלי יקר" (ב, ג): "והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה. טעם לסדר הדגלים על זה האופן כבר דברו בו הראשונים, איש לפי שכלו, והקרוב אלי לומר בזה שהם על סדר ארבע מדרגות הכוללות כל שלימות אנושי, והם קנין **החכמה**, ואחריה קנין **המידות**, ואחריהם קנין **הגבורה**, ואחר כולם קנין **העושר**... ורבותינו ז"ל אמרו (נדרים לח ע"א): 'אין השכינה שורה כי אם על חכם, עשיר, גבור, ועניו', כי הענוה ראש לכל המידות, על כן דגלים אלו, שבאו להשראת השכינה אשר בתוכם, סדרם על זה האופן איש איש על מעלתו, לומר לך ראויין אלו שתשרה עליהם השכינה, כי כל ארבע מעלות אלו נמצאו בהם.

² עיין במדרש אגדה ובחזקוני כאן (ב, ג), אבל הם לא כתבו זאת על הליכת יהודה ראשון, אלא על חנייתו במזרח אהל מועד.

³ "גור אריה יהודה" (בראשית מט, ט).

⁴ "דן גור אריה יזנק מן הבשן" (דברים לג, כב).

יהודה יששכר זבולון ראשונה יסעו, כי מהם תצא **תורה**, על כן נאמר כפל: 'קדמה מזרחה', להורות כי מהם יצא אור התורה, כי ביהודה נאמר: 'לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו' (בראשית מט, י), אלו ראשי גלויות ונשיאי ארץ ישראל (סנהדרין ה ע"א), ואין מחוקק אלא תורה, שנאמר במשה: 'כי שם חלקת מחוקק ספון' (דברים לג, כא). וכתוב: 'פן ישתה וישכח מחוקק' (משלי לא, ה). 'והחונים עליו מטה יששכר' - שנאמר בו: 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים' (דהי"א יב, לב).

'ומטה זבולון' - שנאמר בו: 'ומזבולון מושכים בשבט סופר' (שופטים ה, יד). ועוד שיהיה מחזיק ידי יששכר, ועל כן לא אמר: 'ועליו מטה זבולון', כי לא רצה לעשותו טפל למטה יששכר, להורות שהלומדה והמחזיק בלומדיה שקולים המה. ונאמר בהם: 'ראשונה יסעו', כי להם משפט הראשית במלחמה, כי מלחמתן של ישראל אינן בחרב וחנית, כי אם צריכין להיות חמושים מזוינים בחמישה חומשי תורה... לומר לך שזכות התורה מסייעתן במלחמה⁵, והם ראש דגל המורה על הנצחון.

דגל מחנה ראובן שמעון גד תימנה, שנקרא דרום על שם דר רום, שהשמש דר ברומו, כך כל הנכנע... - לסוף הקב"ה מגביהו. **וההכנעה ראש לכל המידות הטובות**, ומדה זו היתה אצל ראובן, כי הוא הודה ולא בוש במעשה בלהה, כארז"ל (סוטה ז ע"ב): 'מי גרם לראובן שיודה' כו', כמו שמביא רש"י בפרשת וזאת הברכה (לג, ז), וזה נמשך מן מדת הענוה, כי כל גבה רוח הוא בוש מלהודות על האמת. ומן שמעון היו מלמדים וסופרים ועניים, אשר בהם ההכנעה מצויה יותר מבזולתם, וכן גד... הלך... לפני מחנה ישראל. וכדי שלא תאמר: שמא מחמת גובה לבם הלכו בראש? תלמוד לומר: 'גד גדוד יגודנו, והוא יגד עקב' (בראשית מט, יט). הגדוד הלך בענוה, כעקב זה המורה על גדר הענוה, שנאמר: 'עקב ענוה יראת ד' (משלי כב, ד).

דגל מחנה אפרים מנשה ובנימין ימה, ושלשים יסעו. כי מעלת **הגבורה** שלישית, וכתוב בהם: 'לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך' וגו' (תהלים פ, ג). כי יוסף בכור שור, אשר לו הכח והגבורה, ובנימין זאב יטרף. וקנין זה הולך ופוחת, כי מיום ליום תש כחו של אדם מצד התכח הליחה השרשית, כי יום המות מתחיל מיום הולדו, על כן חנייתם לרוח מערבי, כי באותו רוח השמש הולך וחסר. דגל מחנה דן אשר נפתלי צפונה. אשר משם זהב יאתה, ושלשתן היו בעלי **עושר**, שנאמר: 'מאשר שמנה לחמו' (בראשית מט, כ), וכתוב: 'נפתלי שבע רצון

⁵ עיין במסכת מכות (י ע"א): "אמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב: 'עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלם' (תהלים קכב, ב)? מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה? שערי ירושלם שהיו עוסקים בתורה".

ומלא ברכת ד' (דברים לג, כג) היא תעשיר⁶. ושבת דן עשה עגלי זהב בעבור רוב זהב שהושפע להם, ועל כן היה מאסף לכל המחנות. וקנין זה הפחות שבכולם, לכך נאמר בו: 'לאחרונה יסעו'.

ופניית כולם אל השכינה שבאמצע, כי כולם כאחד טובים, כשמשמשין בהם לשם שמים".

סיכום

א. במקום הראשון מסודרים השבטים כך: תחילה בני לאה לפי סדר לידתם, אחר כך בני רחל, ואחר כך בני השפחות. אבל בני השפחות אינם מסודרים לפי סדר לידתם, אלא אשר קודם לגד, ושניהם קודמים לנפתלי. הסביר ה"אזנים לתורה" שהשינוי אצל בני השפחות נעשה כדי לבטא את האחדות ששררה ביניהם.

ב. במקום השני מסודרים השבטים כמו בסדר הראשון, מלבד הקדמת גד והצמדתו לראובן ושמעון.

1. הצמדת גד לראובן ושמעון באה כהקדמה לכך שהוא יהיה עמהם באותו דגל.

2. הקדמת אשר לנפתלי באה כדי לתת לו מעלה, בהיותו הבן היחיד לזלפה באותו דגל שבו היו שני בנים לבלהה.

ג. במקום השלישי מסודרים השבטים לפי הדגלים, כאשר דגל מחנה יהודה ראשון.

ד. ה"כלי יקר" כתב שדגל מחנה יהודה היה דגל התורה, דגל מחנה ראובן היה דגל הענוה, דגל מחנה אפרים היה דגל הגבורה, ודגל מחנה דן היה דגל העושר, "ופניית כולם אל השכינה שבאמצע, כי כולם כאחד טובים, כשמשמשין בהם לשם שמים".

⁶ עיין משלי י, כב: "ברכת ד' היא תעשיר ולא יוסף עצב עמה".